

Iskola és egészség

A Sárospataki Református Főiskola iskolaorvosainak munkássága, iskolakórházának története

Kórháztörténetről hazai orvostörténeti szakirodalmunkban keveset olvashatunk. Orvostörténetíróink – régi korokat idézve – inkább orvos- és kórházhiányról, mint a „salus populi” elérésének, illetve fenntartásának szolgálatában álló, gazdagon felszerelt kórházakról emlékeznek meg. Iskolakórház működése hazánkban ezért nem csak iskolatörténeti, hanem iskolaegészségügy-történeti és egyetemes kórháztörténeti szempontból is kimagasló jelentőségű.

A 12. században még majdnem minden kolostorban működött xenodochium (szálláshely utasok, szegények, betegek számára) (*Hints*, 1939, 183–186. o.). Közoktatásunk is sokáig, egészen a 18. század végéig csaknem teljes mértékben az egyházak irányítása alatt állt. A katolikus iskolákban szerzetes-papok, pap-tanárok tanítottak. Ők a salernói *Regimen sanitatis* (*Benedek*, 1990, 93–94. o.) rigmusait recitálták folyamatosan, olyannyira, hogy annak egyes sorai ma is emlékeztetnek. Feltételezhető, írja Zsindely (1941), hogy a kolostori iskolák tanulói tanítóik gyógykezelésében részesültek, majd hozzáteszi: 1439-ben Vépi Péter a váradi iskola mellé, külön a tanulók számára ispotályt alapít „s ezáltal sok szegény tanuló sorsán könnyít”. Majd leszögezi: „Íme az első őse a modern iskola-hygiénikusok legfőbb vágyának: az iskola-kórháznak!”

A középkor iskolarendszerét az újkor igényeinek megfelelően átalakító protestáns iskolareformnak az élén hazánkban protestáns teológus-orvos: Balsaráti Vitus János¹ (1529–1575) nevét találjuk. Az ő nevéhez fűződik ugyanis a wittenbergi oktatási módszer bevezetése és meghonosítása, és ugyancsak ő fejlesztette az indulásakor (1531) még csupán triviális, alsóbbrendű iskolát a lelkészképzés jogával is felruházott Collegiummá.

Balsaráti (*Magyar-Kossa*, 1929–1940, I. 35. o., III. 76. o., 211. o., IV. 236. o.; *Elekes*, 1932; *Kapronczay*, 2000; *Magyar*, 2003; *Ritoókné*, 1976) alsóbb iskolai tanulmányait Sárospatakon fejezte be. Néhány évi tanítóskodás után a wittenbergi egyetemre került (1549), ahol – Melanchton tanítványaként – bölcséleti és teológiai doktori címet szerzett (1554). A természettudományok iránti vonzalma kezdeti wittenbergi orvosi tanulmányok után 1556-ban Itáliába, Padovába és Bolognába vezette. Itáliai tartózkodását a dúsgazdag Perényi Gábor országbíró, a sárospataki vár ura támogatta. Orvosdoktori oklevelét 1558 augusztusában nyerte el Bolognában. Oklevelének megszerzése után Rómába került, ahol – protestáns létére! – hat hónapig IV. Pál udvari orvosaként tevékenykedett. 1560-ban kapta meg mecénása, Perényi Gábor hazahívó üzenetét, s hagyta ott Rómát Sárospatakért, cserélte fel a pápa vatikáni udvarát a köszvényben szenvedő várúr, Perényi Gábor rezidenciájával. Így lett a római pápa udvari orvosából Magyarország egyik leggazdagabb főúrának orvosa, egyben a Sárospataki Kollégium tanára és reformátora. Perényi udvari orvosaként Sárospatak mellett a Perényi-birtokok személyzetének az ellátása is feladatai közé tartozott. Patakon egykori tanítómestere, az iskolaalapító Kopácsi István mellett a Kollégium rektorhelyettesi és oktatásszervezői feladatait is ellátta. Nevét a hazai orvosi szakirodalomban is számon tartjuk, ismerjük 1564-ben megjelent *De remediis pestis prophylacticis* (*A pestis megelőző szerekről*) című könyvét. Az orvoshiány pótlására teológus növendékeit kirurgusi feladatok ellátására is oktatta, sőt *Magyar Chirurgia* címmel négy kötetben az első magyar nyelvű sebészeti munka megírása is az

ő nevéhez fűződik. E mű kiadására azonban máig sem került sor, mert a kézirat vagy elveszett, vagy lappang valahol.

Perényi halála (1567) után Balsaráti Sárospatak elhagyására kényszerült. A közeli Liszka (a mai Olaszliszka) lelkésze lett (1571). Hamarosan mégis visszatért a pataki iskola élére, egyben a sárospataki magisztrátus is meghívta lelkésznek.

Patakon a gondjaira bízott tanulóifjúságot hetente egyszer rendszeres „egészségvizsgálatnak” vetette alá, ezért őt tekinthetjük hazánkban az iskolaegészségügy kezdeményezőjének. A hírneves brassói orvosdoktor, Kyr Pál *Sanitatis studium* című könyvét is felhasználva megszervezte az orvosi pályára készülő felsőbb osztályos növendékei részére „az orvosi ismeretekre való” felkészítést. Naponként látogatta a sárospataki iskolát, tanszerekkel, könyvekkel látta el a diákokat, akiket egyúttal gyógyított is. Idejét az egyházi szolgálat, betegeknek ellátása és az iskola felügyelete között egyenlően osztotta meg. Fáradhatatlan, kimagasló munkásságának híre a trónig is eljutott: a protestánsok ügyét felkaroló II. Miksa császártól magyar nemességet kapott. Alkotóereje teljében, élete ötödik évtizedében, 1575-ben halt meg.

Módszerét a wittenbergi oktatásmódról a heidelbergire történő áttérést szervező sárospataki orvos, Csanaki Máté² (1595–1635) is sokáig megtartotta. Csanaki (*Elekes*, 1932; *Magyary-Kossa*, 1931–1940, III. 336–337. o., 349. o., IV. 23. o.; *Körmeny*, 1976) – I. Rákóczi György pártfogása mellett – 1618-tól tíz évig tanult különböző külföldi egyetemeken; az orvosdoktori fokozatot Padovában nyerte el (1628). Mint híres orvos jött haza. Patakon lett tanár (1629), munkájával komoly befolyást gyakorolva az iskola és a tanítási rendszer fejlődésére. 1634-ben Kolozsvárra került, a fejedelem udvarába. Ebben az évben írta meg *A döghalálról való rövid elmélkedés* című könyvét. Kiemelést érdemel, hogy Csanaki – Rotterdami Erasmus követőjeként – dicsőítő éneket írt, ám nem a balgasághoz, hanem *Scabiei encomium* (1626) címmel a rühatkához, ezáltal őt a hazai encomium-irodalom jeles képviselőjeként tartjuk számon, egyszersmind – „bellissima animalcula” elnevezéssel – a rühatka korai leírójaként is tiszteljük (*Magyary-Kossa*, 1937).

A Balsaráti által lefektetett, majd Csanaki által megszilárdított oktatási-nevelési alapokat a huszita Morva Testvérek közül Sárospatakra hívott pánszofista pedagógusnak, Comeniusnak (*Elekes*, 1932) – aki 1650-től 1654-ig működött Sárospatakon – már csak fejlesztenie kellett. Egészségnevelési elveit Patakon írt, Európa-szerte híressé vált műveiben (*Orbis pictus*, *Schola ludus*) is kifejtette, sőt vízióiban már-már egy teljes négyfakultásos protestáns egyetem létrehozásának gondolata is fölmerült, de ez csupán álomkép maradt. A Sárospatakon termékeny talajra talált iskolaegészségügy fejlődése mégsem állt meg a „magister gentium” Patakról történt távozása után. Ezt tanúsítja az az 1794-ben kelt – s így hazánkban a legelsőnek számító – iskolaorvosi jelentés (*Extractus Protocollis Infirmarii Anni Scholastici 1793–94.*), amelyet Tóth-Pápay Mihály³ (1754–1831), a Sárospataki Református Kollégium tanár-orvosa, hazánk első kinevezett iskolaorvosa készítette.

Tóth-Pápay Mihály (*Elekes*, 1932, 1941; *Takács*, 1962) miskolci, később sárospataki diák volt; a medicinát Bécsben tanulta. Orvosi értekezése 1789-ben jelent meg Pozsonyban *A keresztségnek orvosi szemekkel való megvizsgálása* címmel. Orvosi diplomáját 1791-ben szerezte meg, majd nem sokkal később „a sárospataki ref. Collegium orvosává és nevelési felügyelőjévé választott”. Teológiai tanár, azonkívül „Collegii Physicus et Paedagogiarcha Ord.” is volt. A már említett jelentéséből kiderül, hogy mint az iskola tanár-orvosa, nemcsak tanár volt (filológiát, filozófiát és teológiát, 1796-tól egészségtant, természetrajtot és pedagógiát tanított), hanem az iskola orvosaként diákjait ténylegesen gyógykezelt is.

Az elmondottakból az is világossá válik, hogy amikor 1885-ben megalkotott törvény-cikkével (*Elekes*, 1932) hazánk Európában elsőként vezette be az egészségtanári

és iskolaorvosi intézményt, akkor a pataki Kollégiumnak már csaknem 100 éve volt iskolaorvosa, egészségtanára, sőt kórházalapítványa is! Nagylelkű adakozók: N. Tóth György és Szentgyörgyi István alapítványából ugyanis létrejött egy pénzalap, amelynek rendeltetése „a Collegiumbeli szegény, beteg tanulók gyámolítása” volt. Lényegében ez vetette meg az alapját az iskolai kórháznak. A beteg tanulók ingyenes orvosi ellátása érdekében iskolai kórház létrehozásának kezdeményezése mégis Tóth-Pápay Mihály nevéhez fűződik, aki emellett vallásfilozófiai, sőt gazdasági kérdésekkel is behatóan foglalkozott. Sokoldalú, eredményes tevékenységének a „nagy kolera járvány” kitörése (1831) vetett véget. Örök álmát a sárospataki temetőben nyugossa.

Az iskolaegészségügyet ápolta és fejlesztette tovább pataki tanár korában a „polyhistor orvosnagya” Kováts Mihály (*Karasszon*, 2012) (1768–1851), majd Soltész János (*Elekes*, 1932; *Takács*, 1962) (1809–1878), aki Pesten szerzett orvosi oklevelet 1834-ben. Még ugyanebben az évben meghívták Patakra, és lett a Kollégium iskolaorvosa és természetrajztanára. Székfoglalója *A pap és az orvos közti viszony* címmel hangzott el. Komoly irodalmi munkásságot fejtett ki. *Egészségtan elemi iskolák számára* (1846) és *Egészségtan népiskolák számára* (II., javított kiadás: 1861) című könyvét a Tiszán-inneni Református Egyházkerület iskoláiban kötelező tankönyvként is bevezették és használták. Ugyanő a *Népszerű orvostan. (Medicina popularis). Miveltebb, nem orvosok számára* címmel 1851-ben kiadott könyvével az egészségügyi felvilágosításnak is apostolává vált. Írt német olvasókönyvet és latin-magyar szótárt is. Ő készítette el 1841-ben hazánk első iskolakórházának a tervét is, ami azonban egyelőre még mindig nem valósulhatott meg, mert – Gortvay János közigazgató jelentése szerint – a „beteg szegény tanulók ápolására megkezdett kegyes alapítvány arra, hogy a célba vett kórház kellőleg létre hozathassék – nagyon kevés és elégtelen – az iskola közpénztára pedig oly állapotban van, hogy költsönt kénytelen felvenni...”

Soltész doktor 1853-ig viselte az iskolaorvosi tisztséget. Ettől kezdve már csak tanított (természetrajzot és németet), majd 1872-ben saját kérésére nyugállományba vonult és haláláig (1878) Biharnagybajomban községi orvosként ténykedett tovább. Utóda dr. Lengyel Endre (1821–1902) lett.

Lengyel Endre (*Elekes*, 1932; *Takács*, 1962) Patakon járt gimnáziumba, később ugyanott teológiát és jogot hallgatott. 1851-ben Pesten orvossebészi oklevelet szerzett, majd visszatért Patakra, 1853-ban nevezték ki a Kollégium orvosának. Gyógyító tevékenysége mellett jelentős irodalmi munkásságot is kifejtett; ezt az Orvosi Hetilapban megjelent, többségükben törvényszéki orvostani témájú cikkei tanúsítják. Az 1869-ben megalakult „Zemplénmegyei orvos-gyógyszerész egylet” első elnöke volt, később tagja lett az Országos Közegészségügyi Tanácsnak.

Lengyel doktor nyugalomba vonulása (1863) után Raisz Gedeon (*Elekes*, 1932; *Takács*, 1962; *Katona*, 1963) (1840–1908) lett az iskola orvosa. Orvosi diplomáját Pesten szerezte 1862-ben, 1863-tól 1869-ig volt pataki iskolaorvos. Ténylegesen ő hozta létre a régóta tervezett kórházat, majd kezdeményezésére rövidesen a „Főiskolai Betegsegélyző Egylet” is megalakult.

Az iskola saját kórházának kialakítását az országos kórházhiány és a tanulóifjúság kielégítőnek a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető egészségi állapota tette szükségessé (*Ugrai*, 2002). Igaz ugyan, hogy Gerhardt József „apothecarius” kezdeményezésére 1794-ben világi gyógyszer-tár nyílt Sárospatakon (*Takács*, 1962), ezáltal a Kollégium gyógyszer-szükségletei biztosítva voltak, egész Zemplén megyében azonban csupán egyetlen kórház működött, az 1833-ban „a megyei nemesség adakozásaiból” 15 ágygal létrehozott sátoraljaújhelyi kórház, amely nem lehetett képes a közeli diákváros beteg-ellátási igényeit kielégíteni (*Chyzer*, 1871). Az országos helyzet sem volt rózsás. Első állami kórházunk ugyanabban az évben, 1863-ban nyitotta meg kapuit hazánk akkori fővárosában, Pozsonyban, amikor Raisz doktor a Sárospataki Főiskola gimnáziumának

egyik régi termében hat „fanyoszolyával” és néhány egyszerű bútordarabbal berendezett „betegszobát” nyitott, s ezzel megvetette az iskolakórház alapjait. A korabeli szóhasználat szerinti „kóroda” igen szerény körülmények között kezdte meg működését, az ágynemű szalmazsákból, szalmapárnából és lópokrócból állott, a betegszobában fekvő betegetek Raisz doktor felügyelete mellett diáktársaik ápolták. A betegforgalomról Antalfi János igazgató *Hivatalos tudósításából* értesülünk, amely szerint pl. az 1864/65-ös tanévben „Főiskolai kórházunkban – nem említvén a kisebb betegségeket – egész év alatt 30 nagybeteg ifjú nyert gondos ápolást. Itt a rend, tiszta és lelkiöstermetes felügyelet ellen nem lehet panasza senkinek...” – folytatja a jelentés.

A Raisz által létrehozott „Főiskolai Betegsegélyző Egylet” alapvető célja és feladata az volt, hogy intézményes gondoskodás történjék a tanulók kórházi ápolásának és ételmezésének anyagi fedezetéről. Erre is nagy szükség volt, hiszen a kisdiákok hazulról küldött ételmiszer-csomagokból és a felsőbb osztályosok szolgálódiákjaiként szerzett szerény falatokból, valamint a „mendikációk” (főbb ünnepeken a falvakban verses köszöntők mondása) alkalmával gyűjtött kegyes adományokból táplálkoztak, a nagyobb diákok pedig a „legációk” (főbb ünnepek alkalmával a falvak templomaiban tartott prédikálások) adományaiból és jótékonyági alapítványok juttatásaiból. Ezen a helyzeten is javítani kellett. Raisz doktor működése idején a betegápolás és gyógyítás mellett egyre nagyobb jelentőségre emelkedett a Kollégium életében az egészségnevelés. „Az egészségi állapot fenntartására, a test és a lélek harmonikus fejlesztésére 1838-ban Bretzenheim Ferdinánd” herceg pataki várúr ajándékából „az ócska temető helyén 40x100 m. labdázó területet jelölt ki az igazgatóság az ifjúság részére”. 1858-ban tágas „testgyakordát”, azaz tornaszerekkel felszerelt helyiséget létesítettek, és az első és a második osztályosok számára a tornát heti 2–2 órában kötelezővé tették. 1863-ban uszodát építettek a Bodrogon. A ma is meglévő „tornacsarnok” (hazánk legelső, máig fennálló iskolai tornacsarnoka!) 1878-ban épült az iskolakertben.

A Raisz által létrehozott „Főiskolai Betegsegélyző Egylet” alapvető célja és feladata az volt, hogy intézményes gondoskodás történjék a tanulók kórházi ápolásának és ételmezésének anyagi fedezetéről. Erre is nagy szükség volt, hiszen a kisdiákok hazulról küldött ételmiszer-csomagokból és a felsőbb osztályosok szolgálódiákjaiként szerzett szerény falatokból, valamint a „mendikációk” (főbb ünnepeken a falvakban verses köszöntők mondása) alkalmával gyűjtött kegyes adományokból táplálkoztak, a nagyobb diákok pedig a „legációk” (főbb ünnepek alkalmával a falvak templomaiban tartott prédikálások) adományaiból és jótékonyági alapítványok juttatásaiból tartották fenn magukat. Egészségi állapotuk már csak ezért sem lehetett irigylésre méltó.

1. ábra. A Tornacsarnok (képes levelezőlap 1927-ből)

1859-ben Mudrány András alapítványából megnyílt a Tápintézet, közismert nevén a „konviktus”, ami szakszerű vezetés és iskolaorvosi felügyelete mellett a Kollégium tanulóifjúságának egészséges étkeztetését szolgálta.

2. ábra. A Tápintézet (1913-ban feladott képes levelezőlap)

Gazdag iskolaorvosi-iskolaegészségügyi tapasztalatairól Raisz doktor több hazai és nemzetközi orvoskongresszuson tartott előadásában számolt be. Ezek után megvált a Kollégiumtól, hogy feladatkörét kiszélesítve élete hátralevő részét közegészségügyi céloknak szentelje. Előbb Nagymihályiban vállalt járási orvosi állást (1870), majd kir. Közegészségügyi Felügyelőként, utóbb miniszteri osztálytanácsosként hazánk közegészségügyének lett egyik – több magas kitüntetéssel elismert – vezetője.

Országunk első iskolakórháza Kun Zoltán (*Takács*, 1962) (1848–1933) 1873-tól 1932-ig terjedő, csaknem hat évtizedes, közegészségügyi szempontból is kimagasló iskolaorvosi működése idején jelentős további fejlődésnek indult.

Kun doktor orvosi diplomáját 1871-ben szerezte Pesten, 1873-ban nevezték ki a Kollégium iskolaorvosának. Patakra érkezésének első napjától fáradhatatlan buzgalommal dolgozott. Neki köszönhető, hogy a kórház 1875-ben egy addig tanári lakásoknak használt önálló épületbe költözött, 1878-ban megnagyobbították, újabb betegszobákat és fürdőszobát alakítottak ki, 1886-ban külön kórtermet létesítettek a ragályos betegek részére, ezzel a kórház 14 ágyas lett. A szakavatott vöröskeresztes ápolónő állandóan a kórházban lakott. 1890-ben az orvos lakása és a kórház között telefonösszeköttetést hoztak létre, amit később kiterjesztettek a gyógyszertárra is. 1900-ban újjáépítették a fürdőberendezést, miután már előbb a kórházat vízvezetékekkel szerelték fel.

Az első világháború idején a főiskolai kórházat sebesült katonák ápolása céljára a Vöröskeresztnak engedték át. Egy 1915. augusztus 28-án feladott képes levelezőlap küldője szerint „mellem van a rendelő szoba és a kötöző hely, hol a pataki lányok látják el a jajgató magyarokat s a leánykoszorú közepette rendelkezik az öreg doktor bácsi s mondogatja, hogy az angyalok között okvetlen meg kell hízni s gyógyulni”. A háború után az anyagi nehézségek lassú oldódása további fejlesztéseket tett lehetővé. Az 1926-os orvosi évkönyvben (*Magyarország...*, 1926) a vidéki kórházak között már a „Sárospatak, főiskolai kórház... 18 ágy...” olvasható. 1930-ban modernizálták a fürdőberendezést, rádióval látták el a kórtermeket.

Kun Zoltán orvosi tevékenységén kívül, mint a főiskola és gimnázium egészségtanára, jelentős pedagógiai munkát is végzett. Kinevezésétől kezdve megszakítás nélkül adta elő a teológusoknak (és amíg volt, a jogakadémián) az első félévben a közegészségtant, a második félévben a törvényszéki orvostant, heti 2–2 órában, s 1900 óta a gimnázium VII. és VIII. osztályának heti 2–2 órában az egészségtant (*Elekes*, 1932). Sokoldalú tevékenységét jelzi számos nyomtatásban is megjelent munkája: *A pneumatikus gyógykezelésről* (1877), *A fülbetegségekről* (1878), *A gégetükrészetről, s annak ellenőrzése mellett a heveny és idült hurutos gégelob és szövödményének helybeli gyógykezeléséről* (1887), *A nátháról, s annak káros utókövetkezményeiről a szagló-, halló- és légzőszervekre nézve* (1928), *Az orrúrr eldugulásának okairól s a szervezetre kiható kóros következményeiről* (1929), stb.

„Kun Zoltán nyugalomba vonulásával a Betegsegélyző Egylet, mint önálló szervezet megszűnt [...] 1932-től a Betegsegélyző Egylet ügyvitelét a főiskola vette át, kinevezvén egy bizottságot, amelynek feladata volt a Kollégium diákjainak egészségvédelméről gondoskodni. A bizottság az akadémia és a gimnázium igazgatóiból, az iskola orvosából és a tanulóifjúság vezetőjéből, a széniorból állt. Az új iskolaorvos dr. Jakó János lett, aki a gyulai kórházból került Sárospatakra.” – írja Takács Béla (1962) sárospataki, később debreceni református lelkész-muzeológus *A Sárospataki „Főiskolai Betegsegélyző Egylet” története* című munkájában.

Ki is volt Jakó János? Nem titok, hogy az első szerző édesapjáról, szerzőtársa iskolaorvosáról és egészségтанanáráról van szó, akinek életét és munkásságát jórészt a család birtokában lévő dokumentumok alapján fogjuk ismertetni.

Nagyváradon született 1904. július 10-én, édesapja bíró volt. 1928-ban avatták orvosdoktorrá a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Orvostudományi Karán. A diploma elnyerése után Gyulán dolgozott, a Magyar Királyi Állami Kórház különböző osztályain. 1932. szeptember 27-én pályázta meg a Sárospataki Református Főiskola Kun Zoltán nyugdíjazása folytán megüresedett iskolaorvosi állását, amit kilenc pályázó közül nyert el, s nevezték ki 1932. november 1-jén megválasztott iskolaorvosnak.

Erdemes néhány szót ejteni a pályázati feltételekről, a pályázó orvosokról és a pályázatok elbírálásának menetéről, hogy fogalmat alkothassunk a sárospataki iskolaorvossal szemben támasztott követelményekről, elvárásokról, valamint a megválasztott iskolaorvos felelősségéről, egyszersmind az iskolaorvosi állás rangjáról.

A pályázati feltételeket Jakó doktor pályázata alapján ismertetjük, ami azzal kezdődik, hogy „a főiskolai orvost a köziskolai szék javaslatára az igazgatótanács alkalmazza. Az állás állandó jellegű, azonban az alkalmazás bármelyik fél részéről félévi felmondással megszüntethető.”

A pályázat részletezi a főiskolai orvos hatáskörét:

- „1. a főiskola körében a közegészségügyi országos törvényeket végrehajtja, illetve azok végrehajtásáról gondoskodik
2. a főiskola és a tanítóképzőintézet tanárait, azok családtagjait, növendékeit, hivatalnokait, szolgaszemélyzetét, Bálványos tanyai, helyi gazdasági, szükség esetén Györgytarló tanyai cselédségnek Sárospatakon kezelésre jelentkező tagjait gyógyítja, e célból a főiskolai kórház helyiségében, valamint saját lakásán naponként rendelési órát tart, az előjárósággal egyetértőleg megszabott időben
3. a beteg tanulókról rendszeres naplót vezet, ha a beteg tanuló helyzete súlyossá válik, jelentést tesz az akadémiai, gimnáziumi, illetőleg tanítóképzőintézeti igazgatónak; félév végén a kezelt betegekről, netalán elhalt betegekről a köziskolai székhez kimutatást nyújt be
4. a főiskolai kórházra felügyel, oda betegeket vesz fel, s azokat gyógyítja, a gazdasági választmánnyal egyetértőleg a kórházi felszerelésről gondoskodik, az ápolónőt felfogadja és elbocsátja
5. a tanév kezdetén és azonkívül a tanév folyamán az összes növendéket legalább négy alkalommal megvizsgálja; ragályos betegség fellépése esetén azonnal jelentést tesz a köziskolai széknek s a szükséges óvintézkedéseket megteszi
6. az iskolai év beállta előtt a főiskola növendékei részére előlegesen bejelentett városi szállásokat és a főiskola épületében kijelölt lakószobákat megvizsgálja, a lakható szobákban az elhelyezhető tanulók létszámát megállapítja, a nem alkalmas szállásokról s a szállásvizsgálat eredményéről a közgazgató útján a köziskolai széknek jelentést tesz
7. a tanulók által lakott helyiségeket az igazgatókkal együtt évközben is meglátogatja s azokkal egyetértőleg az illető helyiségekben a tisztaság és a rend fenntartásáról gondoskodik, szükség esetén azokból a tanulókat el is távolíttatja
8. a tanév megkezdése előtt a tápintézet (népszerű elnevezéssel a „konviktus”) részére a tápintézeti felügyelővel egyetértőleg az étrendet megállapítja; a tápintézeti étkezésre az egész tanév alatt folytonosan felügyel
9. a testnevelésre közegészségi szempontból felügyel; a tornázás alóli felmentésre az alkalmatlanok részére javaslatot tesz
10. a főiskolai építkezések alkalmával az építési tervekről, az új épületek használatba vehetéséről közegészségügyi szempontból javaslatot tesz a gazdasági választmánynak
11. kötelessége a gimnáziumban és a tanítóképzőintézetben heti 2–2 órán, esetleg az akadémián heti egy órán az egészségtan tanítása

12. állomásáról a szorgalmi szak alatt 24 óránál hosszabb időre csak úgy távozhatik el, ha magát hivatalos teendőiben kellően helyettesíteti és eltávozását a közigazgatónak előzetesen bejelenti
13. a tanulók elszállásolását, a betegek gondozását, általában a közegészségügyi intézkedéseket illetően a háznaggyal rendelkezik”

A felsorolt feladatok és kötelezettségek önmagukért beszélnek!

Milyen okmányokat kellett a pályázathoz csatolni? (1) születési bizonyítvány, (2) érettségi bizonyítvány, (3) orvosi diploma, (4) hatósági orvosi bizonyítvány egészségi állapotáról, (5) erkölcsi bizonyítvány, (6) eddigi működéséről bizonyítvány, (7) esetleges külön képzéséről szóló bizonyítvány, (8) utólag tartozik megszerezni a középiskolai egészség-tanári képesítést.

A pályázat feltételei között szerepelt még az is, hogy „orvosi gyakorlattal rendelkezők előnyben részesülnek”, valamint, hogy „pályázhatnak református vallásúak”.

Kik pályáztak? A kilenc pályázó részletes bemutatására nincs lehetőség, s arra nincs is szükség, annyit azonban meg kell említenünk, hogy közülük öten különböző klinikákon szerzett gyakorlattal, míg a többiek hosszabb-rövidebb kórházi múlttal rendelkeztek.

Hogyan történt az iskolaorvos megválasztása? A Sárospataki Református Főiskola és Tanítóképzőintézet igazgatótanácsa 1932. október 12-én tartott ülésén kétfordulós titkos szavazással első helyen Jakó Jánost jelölte az iskolaorvosi állásra. A megválasztásra jog-

sult egyházkerületi közgyűlés a jelölést másnap elfogadta és az igazgatótanács által első helyen jelölt Jakó Jánost megválasztottnak tekintette és nyilvánította. Az eskütételre a sárospataki főiskola köziskolai székének november 1-jén tartott ülésén került sor.

A pályázatban rögzített kötelezettsége teljesítésére 1935-ben került sor, amikor is megszerezte az iskolaorvosi és egészség-tanári képesítést a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Közegészségtani Intézetében.

A betegek ellátása egy ideig még a Kollégium udvarán álló, 1875-ben létesült régi, 18 ágyas kórházban történt, amit Jakó doktor a modern idők kívánalmainak megfelelően igyekezett átalakítani. A szürke falakat fehérre meszeltette, a barna bútorokat fehérre festtette. A változásokat elődje, Kun Zoltán egy látogatása alkalmával nem is hagyta megjegyzés nélkül, mondván, hogy a „fehér szín nem alkalmas, mert azon minden piszok meg-látszik...”.

KÉPESÍTŐ BIZONYÍTVÁNY

Dr. *Jakó János* úr
született *Sagyvénrad*
1904. év *július* hó *10.* n. *pep* vallású,
a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minister Úrnak
12.663/1933—IV. sz. alatt kelt rendeletével létesített
iskolaorvosi és egészség-tanári tanfolyamot
a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter
Tudományegyetem Közegészségtani Intézetében
elvégezte, az alulírott bizottság előtt vizsgát tett, az
előírt próbaelőadást megtartotta, amiért is nevezettnek

AZ
ISKOLAORVOSI és EGÉSZSÉGTANÁRI
képesítést megadjuk.

Kelt Budapesten, 1935. évi *december* hó *20.* n.

[Signature]
országkati dékán,
a bizottság elnöke.

[Signature]
a Vallás- és Közoktatásügyi Minister
kiküldötte.

[Signature]
a Közegészségtan ny. r. egyetemi
tanára, a tanfolyam vezetője.

3. ábra. Jakó doktor iskolaorvosi és egészség-tanári képesítő bizonyítványa

4. ábra. A régi főiskolai kórház (képes levelezőlap az 1920-as évekből)

Az öreg, 18 ágyas kórház egyre inkább kicsinek bizonyult. Az évek során mind határozottabban fogalmazódott meg egy modern, korszerű intézmény létesítésének igénye. Ennek eredményeként jött létre és nyílt meg 1937 szeptemberében a Kazinczy utcai új iskolakórház, hivatalos nevén a Sárospataki Református Főiskola Ifjúsági Kórháza.

Az ún. „bábagödör” nevű mélyedés felé erősen lejtő telken álló korábbi lakóépületből kialakított kórház a Kazinczy utca felől nézve egy-, az udvar felől nézve kétszintes volt. A nagyobb alapterületű felső szinten négy tágas kórteremben kezdetben az eredeti terveknek megfelelően 20, majd később 24 ágyat helyeztek el. Ezen a szinten kapott helyet az ápolónői szoba (ahogy a diákok nevezték, a „nénike” szobája), a konyha, a cselédszoba, valamint a fürdőszoba és a WC is. Az alsó szintre került a rendelő, a várószoba, a gyógyszerraktár és a mosókonyha. A felső szint bejárata az udvar utcához közeli, az alsóé pedig annak mélyebben fekvő részén volt. A két szintet belső lépcsőház kötötte össze.

A valóban korszerű kórházat 1938-ban újonnan épült modern járványkórházzal bővítették ki. A szintén kétszintes járványkórház négy külön bejárátú kórtermet foglalt magába, amelyekhez két-két fürdőszoba és WC tartozott. Középen helyezkedett el a rendelő, folyosóval összekötve a kórtermekkel. Ugyanezen a szinten volt a két ápolónői szoba is. Az alsó szinten kapott helyet a mosogató és a fertőtlenítő helyiség, valamint a fűspince. A járványkórház 12 ágyával az iskola kórháza 36 ágyas lett. A kórház felszereltsége minden tekintetben megfelelt a kor kívánalmainak.

Sárospatak

Ref. Főiskolai kórház

5. ábra. A két kórházépület az udvar felől nézve (1942-ben feladott képes levelezőlap)

Az iskolaorvos mindennapi teendői közé tartozott a reggeli és délutáni rendelés a Főiskolai Kórház rendelőjében. A rendelés reggel hétkor, délután pedig négy órakor kezdődött. A reggeli rendelés után a kórházban fekvők ellátására került sor, majd a tanrend szerinti egészségtanórák következtek. A tanulók fogászati ellátása is az iskolaorvos feladatai közé tartozott. Aktuális rosszulletek, váratlan panaszok esetén a rendelések közti időben is bárki, bármikor megkereshette otthoni rendelőjében. Ha kellett, a helyszínre is kiment és ott látta el a betegeket. A diákok mellett a tanári kar és a tanárok hozzátartozóinak az orvosi ellátása is feladatai közé tartozott, tágabb értelemben pedig mindazoké, akik valamilyen kapcsolat révén az iskolához tartoztak.

Az egészségtan oktatását a többi tárgyakhoz hasonlóan tanrend szabályozta. Ennek értelmében pl. az 1934/35-ös iskolai évben az iskolaorvosnak hetente egy-egy órát kellett tartania a Gimnázium VII. és VIII. osztályában (*A Sárospataki...*, 1935). A legnagyobb óraszámban, heti hat órában az 1937/38-as tanévben folyt az egészségtan oktatása a Gimnáziumban (*A Sárospataki...*, 1938), a tankönyvjegyzékben feltüntetett hivatalos tankönyv alapján, ami az 1944/45-ös tanévben Bárczi *Egészségtana* volt (*A Sárospataki...*, 1944).

Az iskolaorvost mint egészségtantanárt a tanárok és a diákok egyaránt a tanári kar teljes jogú tagjának tekintették, fényképét az érettségi tablókön is megtalálhatjuk. A növények szeretetét jól példázza Demeter Gyula, az egykori pataki diák, később a Gimnázium magyar-latin-vallás szakos tanára *A doktor Urhoz* című diákkori verse az 1930-as évek első feléből:

6. ábra. Kórterem-részlet az 1930-as évek végéről

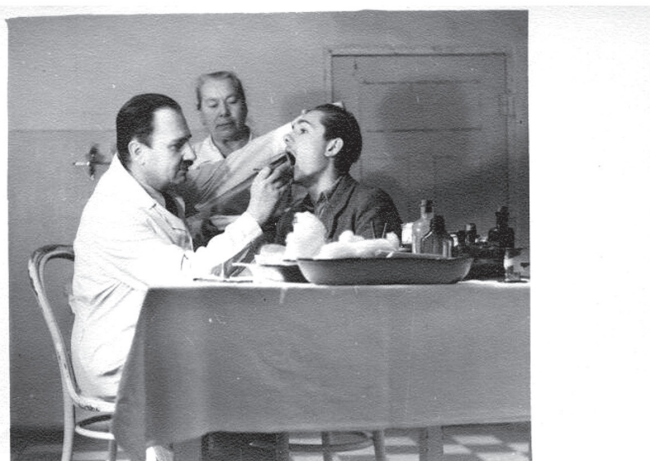
Van a diákoknak már egy jó doktora,
 Aki a beteget mindég vigasztalja.
 Vigasztalás mellett szépen megvizsgálja,
 Megnézi pontosan, milyen nagy a láza.
 És úgy beszél aztán a diák-emberrel,
 Mint az apa szokott a kedves gyermekkel,
 Mondja néki, hogy csak jól viselje magát,
 Tartsa be mindenkor az ő jó mondását.
 Akkor hamar javul, kimegy nemsokára,
 És köszönhet nagyot, hogy „Alászolgája”!

Jakó doktor Sárospatakra kerülése első napjaitól a Főiskola közigazgatójának írásbeli engedélyével magánorvosként is dolgozott.

Kezdetől fogva rendszeresen tartott ismeretterjesztő és felvilágosító előadásokat különböző iskolai és városi rendezvényeken. Példaként 1933/1934-ből néhány cím: *A falu egészségügye, A serdülőkor nemi problémái orvosi megvilágosításban, A testi betegségek lelki hatásai, A lelki betegségek testi hatásai, Az idegélet, A legfontosabb gyermekkori fertőző betegségek, A serdülőkor orvosi szemmel.* Előadója volt a népfőiskolai kurzusoknak éppúgy, mint a gazdasági iskolai tanfolyamoknak.

A teológusok nyári munkatáborainak (*A Sárospataki...*, 1935) orvosi felügyeletét is ellátta, emellett sportorvosként is ténykedett.

1935-ben megnősült. Felesége, Lőrinczy Etelka a sárospataki református teológián tanult, tanulmányait 1934-ben fejezte be, hitoktatói bizonyítványt szerzett. Három gyermekük született, közülük már csak az első szerző él.

7. ábra. Betegvizsgálat a kórteremben (fent), a rendelőben (középen) (Jakó doktor mellett Végh Józsefné szakképzett ápolónő, a „nénike”) és gyógyszerosztás a kórteremben (lent) az 1940-es években

Jakó doktor munkáját az 1945. május 9-től 1948. július 11-ig tartó szovjet hadifogság szakította félbe. Távollétében iskolaorvosi teendőit kollégái, Salacz Tibor, Idrányi László és Szabó Ferenc látták el.

A hadifogságból hazatérve a Főiskola 1952-ben bekövetkezett államosításáig folytatta főiskolai orvosi munkáját (amikor is az iskolaorvosi állás és a kórház is megszűnt).

A Főiskola államosítása után Jakó doktor körzeti orvosi állást vállalt, de továbbra is voltak iskolaorvosi feladatai Sárospatakon és környékén az új iskolaorvosi rendszer keretein belül.

1978-ban aranydiplomát vehetett át. Ötvenegy évi szolgálat után, 1979-ben ment nyugdíjba.

1983-ban bekövetkezett megbetegedése vetett véget élete aktív szakaszának, a gyémántdiplomát 1988-ban kapta meg, de már nem tudott személyesen megjelenni az ünnepségen.

1992. augusztus 31-én halt meg otthonában. A sárospataki református temetőben helyezték örök nyugalomba.

Születésének századik évfordulójáról 2004. július 10-én Sárospatak Város Önkormányzata és a Sárospataki Református Kollégium a volt Ifjúsági Kórház falán elhelyezett emléktáblával emlékezett meg.

8. ábra. Emléktábla a volt Főiskolai Kórház falán (fent), az emléktábla közelebbről (lent)

Markusovszky Lajos (1844) mondta: „Az orvos [...] fő gondját fordítsa a fiatal nemzedékre, a nevelő intézetekre, hogy ifjúságunk onnan lélekben és testben ép állapotban kerüljön ki, a haza dízét előmozdítani, annak szolgálatára és védelmére képes lehessen. Az orvos a természet fölkent papja, kötelessége védeni a természetszerű összhangzó képzést, nevelést, terjeszteni az élettani ösmeretet, távoztatni elfogulatlanul a divat parancsolt, vagy szűkkeblű rendszer alkotta szolgáltságot”.

Megítélésünk szerint ennek a Markusovszky által kijelölt feladatnak maradéktalanul eleget tett a Sárospataki Kollégium, hiszen egészséges nemzedékek sorát nevelte és adta az országnak. A feladat teljesítéséhez jelentős mértékben hozzájárultak a Kollégiumban 1791-től folyamatosan alkalmazott iskolaorvosok. Munkájukat nagyban segítette az 1863-ban megnyílt, s csaknem 90 évig működő iskolakórház, a tornacsarnok, a Tápintézet, valamint az 1839 óta tankönyv segítségével folytatott egészségtan oktatás.

Irodalomjegyzék

- A Sárospataki Ref. Főiskola Theol. Akadémiai és Gimnáziumi értesítője az 1934–35-ik iskolai évről.* (1935) **79**. Sárospatak.
- A Sárospataki Ref. Főiskola Theol. Akadémiai és Gimnáziumi értesítője az 1937–38-ik iskolai évről.* (1938) **82**. Sárospatak.
- A Sárospataki Ref. Főiskola Theol. Akadémiai és Gimnáziumi évkönyve (értesítője) az 1943–44-ik iskolai évről.* (1944) **88**. Sárospatak.
- Benedek István (1990): *Hügieia. Az európai orvostudomány története.* Gondolat, Budapest.
- Chyzer Kornél (1871): *Zemplén megye közegészségügyi viszonyai 1871-ben, s javaslat azok rendezésére a megyei új szervezetben.* Sárospatak.
- Elekes György (1932): A sárospataki főiskola orvos-tanárai és egészségügye. *Orvosi Hetilap*, **76**. 1137–1139., 1157–1158.
- Elekes György (1941): Tóthpápay Mihály iskolaorvos a tizennyolcadik század végén. *Orvosi Hetilap*, **85**. 265–266.
- Hints Elek (1939): *A középkor orvostudománya.* Rényi Károly kiadása, Budapest.
- Kapronczay Károly (2000): Megemlékezés Balsaráti Vitus Jánosról (1529–1575). *Orvosi Hetilap*, **141**. 2612–2613.
- Karasszon Dénes (2012): Polihisztorizmus és makrobiotika orvostudományunk reformkori történetében. *Orvosi Hetilap*, **153**. 1595–1597.
- Katona Ibolya (1963): Raisz Gedeon munkásságáról (1840–1908). *Orvostörténeti Közlemények*, **29**. sz. 219–234.
- Körmendy Kinga (1976): Csanaki Máté orvosi diplomája. *Orvostörténeti Közlemények*, **78–79**. sz. 241–242.
- Magyar László András (2003): Balsaráti Vitus János (1529–1575). In: *Híres magyar orvosok*. IV. Galenus, Budapest. 9–11.
- Magyarország orvosainak évkönyve és címtára.* (1926) **36**. Pesti Alfréd kiadása, Budapest.
- Magyary-Kossa Gyula (1929–1940): *Magyar orvosi emlékek.* (I–II. kötet: 1929; III. kötet: 1931, IV. kötet: 1940). Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.
- Magyary-Kossa Gyula (1937): Régi magyar encomiumok. *Orvosi Hetilap*, **81**. 1045–1047.
- Markusovszky Lajos (1844): *Az orvos mint nevelő.* Pest.
- Ritoókné Szalay Ágnes (1976): Balsaráti Vitus János magyar orvosdoktor a 16. században. *Orvostörténeti Közlemények*, **78–79**. sz. 13–42.
- Takács Béla (1962): A Sárospataki „Főiskolai Betegsegélyező Egylet” története. *Orvostörténeti Közlemények*, **24**. sz. 148–166.
- Ugrai János (2002): Egészségügyi viszonyok a Sárospataki Református Kollégiumban a 18–19. század fordulóján. *Egyháztörténeti Szemle*, **3**. sz. 57–69.
- Zsindely Sándor (1941): A magyar iskolaegészségügy történeti fejlődése. In: Darányi Gyula: *Az iskolaorvos kézikönyve.* Országos Közegészségügyi Egyesület, Budapest. 729–737.

Jegyzetek

¹ Magyari-Kossa (1929–1940, I. 35. o.; III. 76. o., 211. o.; IV. 236. o.) különböző forrásokra hivatkozva a 'Balsarāti Vitus', 'Basarági Vid' és a 'Basarági Vida' nevet egyaránt említi, Elekes (1932) viszont 'Basarághi Vid János'-ként ír róla. Kapronczay (2000) a Balsarági Vida, míg Magyar (2003) a Basarāti, Bassaricus változatról számol be, Szalay (*Ritókőné*, 1976) részletes méltatásában pedig az utóbbi név latinosított formája, a Johannes Vitus Balsarātius is előfordul.

² A 'Csanaky' (*Elekes*, 1932), valamint a 'Czanaki' (*Magyari-Kossa*, 1929–1940, III. 336–337. o., 349. o.; IV. 23. o.; Körmendy, 1976) és a 'Czanaky' (*Magyari-Kossa*, 1929–1940, III. 336–337. o., 349. o.; IV. 23. o.) változatot is említik.

³ A 'Tóthpápay' (*Elekes*, 1932, 1941) és a 'Tóth Pápay' (*Takács*, 1962) írásmóddal is találkozhatunk (igaz, Elekes [1941] a címben olvasható 'Tóthpápay' ellenére dolgozatában következetesen a 'Tóth-Pápay' nevet említi!).

Jakó János

nyugd. osztályvezető főorvos, Nyiregyháza

Karasszon Dénes

professzor emeritus,
az állatorvos-tudomány doktora, Budapest